

Metafyysisten voimien probleemista V. A. Koskenniemen varhais- semmassa lyriikassa

Länsimainen maailmankuva oli kestänyt yhtenäisenä 1800-luvun loppupuolelle asti ennen kaikkea Hegelin filosofisen järjestelmän varassa. Vaikka uskonnollinen aines siinä olikin käsitteellistynyt filosofiaksi, sen oli onnistunut määritellä yksilölle tietty tehtävä ja asema kaikkeudessa yhtenäisen systeemin puitteissa. Maailmanhenki oli ollut loogisen konstruktion tulos, turvallisen inhimillinen abstraktio: maailmankaikkeuden perusprinsiipissä oli ollut voimakas inhimillinen komponentti.

Vuosisadan loppupuolen erinäiset radikaalit filosofiset suunnat kielsivät tällaisen spekulatiivisesti rakennetun metafyysisen kokonaissysteemin totuuden. Kohtalokkaiksi muodostuivat varsinkin pyrkimykset hävittää tarpeettomina syy-yhteyksien ja hallitsevan prinssiipin käsitteet. Luonnontieteellis-mekanistinen funktionaalinen olemissäilytys ei tarvinnut loogiseksi selitysperstakseen persoonallista henkeä. Antropologisen metafysiikan pyrkimys korvata tämä kaikkeuden henki asettamalla olemisen perustaksi ihmisyyksilö vapautti ja korosti erinäisiä ihmisen tiedostamattomia voimia, mutta toi esiin myös näiden tajunnansyvyyksien outouden. Vuosisadanvaihteen individualismi, samalla kun se syvensi yksilön käsitettä, jakoi hänet dualistisesti kahteen osaan, tiedostettuun ja tiedostamattomaan, tiedostamattoman muodostuessa olemisen kipeäksi ongelmaksi. Näin kävi mm. naturalismin myöhäismuunnoksissa irrationaalisessa naturalismissa ja naturalistis-dekadentissa symbolismissa sekä mm. psykiatrian alalla freudilaisuudessa.

Tietoinen ihminen jäi orvoksi kahden olemisenmuodon, mekaanisen kaikkeuden ja oman tiedostamattomansa väliin. Samalla kun

ympäröivä oleva täten muuttui vierasrakenteiseksi ja oudoksi, yksilö tuntui oudolta ja vieraalta myös itselleen. Mitä sisältyi tällöin ihmis-yksilön käsitteeseen? Mikä oli hänen asemansa ja tehtävänsä maailmankaikkeudessa?

Taiteen alueella nämä ongelmat olivat eräiden ajankohtaa hallitsevien kestävien tunne-elementtien pohjana. Niiden tarkastelua haittaavat vielä tälläkin hetkellä monet pintailmiöt, joiden yhteisenä piirteenä on usein keinotekoisesti kiihotettu hurmio ja uusromanttinen pintaväri. Ne jättivät kuitenkin koskemattomaksi keskeisen probleemin, olemisen tyydyttävän selityksen, vaikka avarsivatkin tietyissä määrin yksilön kuvaa. Ajan humanistista tyyppiä oleva ihminen vaistosi syvimmältään yksilön pienuuden, tarkoituksettomuuden, yksinäisyyden ja irrallisuuden. Hän oli skeptikko, jolla oli tarve, mutta ei kykyä uskoa, pessimisti, jolla oli tahto, mutta ei voimaa.

Tuntui kuin aikaisemmin pysyviksi käsitettyihin ihanteisiin vaivautuneet voimat olisivat riistäytyneet irralleen ja karanneet tietoisesta ihmisen hallinnasta. Eikä hänen lopultakaan onnistunut hävittää ajattelustaan voiman substansseja. 'Elämä', 'jumaluus', 'tahto' ja 'kauneus' pakenivat inhimillisissä elämyksissä alueille, joiden tutkiminen on myöhemmän tieteen kiintoisimpia tehtäviä. Sillä juuri näiden hajonneiden kosmovitaalisten voimien ongelma tuli perustansa kadottaneelle vuosisadanvaihteen ihmiselle keskeiseksi.

V. A. Koskenniemi on selväpiirteisin ko. ajankohdan edellä luonnehdittua maailmankatsomustyyppiä olevan yksilön tunnetilan runoilija. Hänen asennoitumisensa on yhtenäinen. Siinä ei ole taukoamatonta rientoa ja painetta eteenpäin tarpeellisen syventymisen ehkäisijänä. Koskenniemelle on ominaista levollinen pysähtyminen ihmisen ja hänen eksistentiaalisen perusongelmansa eteen.

On vaara korostaa liian yksipuolisesti Koskenniemen *Runojen* (1906) spekulatiivisen aineksen osuutta. Hänen esikoiskokoelmaansa hallitsee ennen kaikkea yhtenäinen perustunnelma, nimenomaan tunne-elementteiltään eritelty olemisen elämys. Juuri se tarjoaa pohjan hänen runoutensa orgaaniselle kasvulle.

Runojen ihmisen peruselämys on outouden, vierauden ja yksinäisyyden tunne. Ihminen on jäsen "heikkoa sukukuntaa"¹ ja tuo-

¹ "Yli vaikenevain kattain", *Runoja*.

mittu sortumaan omien unelmiensa alle. Tuon heikon sukukunnan jäsenet ovat huomiota herättävän erillään myös toisistaan:

Kammioihin hiipinyt on kansa,
seinäin, ovien ja salpain taaksi.²

Kuitenkin *Runoja* on varautunut, sähköinen kokoelma. Se on täynnä voimia, jotka yksilö tuntee ympärillään. Sen jokaisessa värähdyksessä vaistoa metafyyssisen liihakduksen. Mutta nuo voimat eivät ole yksilön hallittavissa. Hän on irtaantunut niistä, jäänyt itsensä varaan ja kuitenkin käsittää riippuvuutensa niistä. *Runojen* maailma on suljettu voimakokonaisuus, jonka sisässä ihmisen on toimittava. Siinä on erirakenteisia olemisenmuotoja, toisilleen käsittämättömiä maailmoita, joissa esimerkiksi käsitteet 'kuollut' ja 'elävä' eivät ole samamerkityksisiä.

Runojen tarkastelija tuntee edellä luonnehditun kontrastisuuden helposti, mutta juuri tuon helppouden takia hänellä on vaara tyytyä olettamaan liian tavanomaisia antiteesejä. Hän käsittää esimerkiksi 'elävän' yksilön 'kuolleen' ja 'sieluttoman', mekaanisen kaikkeuden vastakohdaksi. Niin ikään hän päätyy käsittämään Koskenniemen maiseman liian helposti hieman valjuksi ja harvapiirteiseksi filosofisen mietiskelyn lähtökohdaksi. Tässä tulkitsemistavassa joudutaan kuitenkin lopulta voittamattomiin ristiriitoihin: antroposentrisyyteen ja käsitykseen, että ihminen on ainoa 'tosiolevainen' kylmässä sieluttomassa kaikkeudessa.

Koskenniemen tunne ei kuitenkaan ole absoluuttista yksinäisyyden, vaan erillään olemisen tunnetta. Hänen ihmiselleen on olemassa muutakin kuin oma minä, mutta oudonrakenteisena, käsittämättömänä ja siksi uhkaavana. Tästä vieraudentunteesta syntyy pyrkimys³ tunkeutua tuohon outoon maailmaan, sulautua "viileässä onnessa" "ikihyvään iäisyyteen"⁴, saada siitä onni ja unohdus, tuntea nöyrästi riemun ja tuskan häviäminen⁵. *Runoja* on resignoitunut vain suhteessa yksilöön. Sen intensiivisyyden perustana olevat voimat on padottu varsinaisesti kahtaalle: kaiken yli kaartuvaan

² "Öinen katu", *Runoja*.

³ Linja: "Yksin", "Hyökyaalto", *Runoja* -- "Lynkeus", *Sydän ja Kuolema*.

⁴ "Epilogi", "Lakeus 8", *Runoja*.

⁵ "Katson virran kalvohon", *Runoja*. Ks. myös *Elegioja* 9.

tähtikaikkeuteen sekä maan (korven, lakeuden) jättiläisolemukseen ja luomisvoimaan.⁶

Runojen avaruusnäkemystä ei ole syytä selittää liaksi ajankohdan luonnontieteellis-mekaanisen maailmankuvan perustalta. Se ei ole sieluton ja mekaaninen voimien funktio. Se on ennen muuta elämys, sielullinen ja outo, ”omaa ylhäisyyttään vartioiva”⁷ ”leppymätön mahti”. Se on perusolemuksestaan sama kuin kokoelman sfinksi, joka

yl’ aron — — — tyhjiys katseissansa,
kuin itse elämä ois, uneksuu.⁸

Runojen maisema ei ole maalauksellinen eikä tavanomaisesti visuaalinen, mutta se on koettu monin aistein, ja sen tunnepitoisuus on vahva. Sisäistyneet valo-, paino-, liike-, syvyys-, ääni- ja lämpöelämykset sävyttävät sitä voimakkaasti. Tämän maiseman luonnontunne on perusolemuksestaan fysiognomista:

Laaaja lakeus kuin jättiläinen
uinuu jälkeen päivän arkitöiden.
Yksin tuuliviiri yksinäinen
valvoo iäisesti ikävöiden — — —⁹

”Lakeus”-sarjan runonlopuille luonteenomainen ’miete’ on pyrkimystä yhtyä suurempaan ja saada yksinäisyyden puristus taukoamaan. Siinäkin tuntuu elävämmiin uskonnollis-panteistinen kuin älyllinen asennoituminen:

Päivän viime säteet lankee
yli tutun pihamaan.
Mieleni on ahdas, ankee
kuin ei ennen konsanaan.

Katon vanhan räystäään alla
viime säteet viivähtää.
Maassa, puissa, kaikkialla
vaikeroi ja nyhkyttää.

⁶ ”Pohjanmaa”, ”Lakeus 5”, *Runoja*.

⁷ ”Yksin”, *Runoja*.

⁸ ”Sfinksi”, *Runoja*.

⁹ ”Lakeus 7”, *Runoja*.

Viime säteet hellävaroin
kattoja jo kultailee.
Sisässäni äänin aroin
itkee, heltyy, hiljenee.¹⁰

Erikoisen voimakkaasti vaikuttavat minän ja ympärillä olevan erirakenteisen avaruuden rajalla "kivettyneissä unissa"¹¹ koetut elämykset. Niiden dynaamiseen liikkumattomuuteen, missä oleminen ja tuleminen, ääni ja hiljaisuus, ajattomuus ja aika koskettavat toisiaan, patoutuu jähmettyynyttä liikettä, kuten on laita lakeuden ja tähtitaivaan aistimuksissa.

Ketään kanssani ei kuulemassa,
kuinka soipi hiljaisuuden taika:
talviyössä kuuluu korkeassa
yhtyy iankaikkisuus ja aika.¹²

Tässä tilassa runoilija on ehdottomasti irrallaan ihmisistä. Hän on ylittämäsillään toisrakenteisen, transsendentin olemismuodon rajan:

Tääll' ei elämähän sido mikään,
kuolo on kuin ystävä ja veli,
tääll' ei mitään tehdä ihmisikään,
yhtäkaikki, kuoli taikka eli.

Etäisyys normaalielämään on kasvanut vieraudentunteeksi:

kuin ois elämä vain hullu haave,
sairaana mielihoure, lasten satu.

Runoissa ei siis ole kysymys vastakohtaisuudesta ihmisen ja sieluttoman avaruuden välillä, vaan irrallisuudentuntoisen lyyrisen minän asennoitumisesta kahteen suuntaan: sekä ihmisyhteisöön (sosiaalinen komponentti) että selittämättömän vierasrakenteiseen kaikkeuteen (metafyysinen komponentti).

Häilivalkean (1913) vaiheessa nousee keskeiseksi "eettinen tietoisuus omasta heikkoudesta, syyllisyydestä ja samalla yleisempi

¹⁰ "Lakeus 6", *Runoja*.

¹¹ "Troijanretkeläiset Auliissa", *Runoja*.

¹² "Öinen katu", *Runoja*.

tunne inhimillisen yhteisestä kohtalosta".¹³ Tämä sosiaalisen komponentin rinnalla on kuitenkin havaittavissa myös toinen, sosiaalisista suhteista jälleen erilleen vievä liike, "hiljaisuuteen päin aukeava elämäntunto".¹⁴

Elegioissa (1917) tapahtuu ratkaiseva siirtyminen ohi inhimillisten tukirakennelmien, ohi "kiiltävän valheen ja hetkien leikkivän unhon"¹⁵ uudelleen yksilön metafyysisten korrelaatioiden tarkasteluun. Perusongelmaksi tulee siten taas koko olemisen arvoitus. Sen edessä on syntynyt runoilijan ensimmäinen järkytys, ja sen edessä hänen ihmisensä kasvaa sekä esteettisesti että eettisesti lopulta *Sydämen ja Kuoleman* (1919) yleviin mittoihin.

Inhimillisen olemassaolon ja transsendentin olemisen raja kerrostuu, ahtautuu ja muuttuu moniselitteisemmäksi kuin esikoiskokoelmassa. Voimantuntoisimpia uhmareaktioita herättää oletettavasti kaikkeuspukuun kätkeytynyt inhimillinen. Jo *Runoissa* tapaa tästä syystä syntyneitä aggressioita, kiihottimena "vuossadan valheen"¹⁶ luoma "Henki tuntematon"¹⁷, uhreja vaativa "rikkahitten jumala"¹⁸, sama kuin Petroniuksen ivaama Nero¹⁹. Mutta kokonaan toisella voimalla ja toisella uhmalla nämä aggressiot suuntautuvat Zeusta vastaan *Elegioiden* "Prometheuksessa".

"Prometheuksen" Zeus ei voi olla transsendentti jumaluus. Runon metafyysisten voimain virta kiertää moirain alueelta Prometheukseen, ohi Zeuksen, josta huokuu vain raakaa väkivaltaa. Zeus ei kuulu kaikkeuden metafyysiseen olemisperustaan. Hän on eräiden inhimillisten olemiskäsitysten symboli. On korostettava, että runon "kärki suuntautuu siten eräitä ihmisen itsensä muodostamia uskonto-käsityksiä vastaan".²⁰ Runo on haaste, demiurgin toiselle demiurgille antama. Ivan kohde ei ole jumalallinen, vaan inhimillinen, "ihmis-

¹³ Rafael Koskimies, "V. A. Koskenniemi". *Suomalaisia kirjailijoita*. Hki 1927. S. 229.

¹⁴ Lauri Viljanen, *V. A. Koskenniemi*. Porvoo 1935. S. 116.

¹⁵ *Elegioja* 1.

¹⁶ "Nää, oi mun sieluni...", *Runoja*.

¹⁷ "Pikakuvia kadulta 3", *Runoja*.

¹⁸ "Pikakuvia kadulta 2", *Runoja*.

¹⁹ "Nero laulaa", *Runoja*.

²⁰ Pekka Mattila, *Prometheus-symbolin asema V. A. Koskenniemen runoudessa*. *Valvoja* 1951. S. 275.

suvun lihastansa luoma”²¹ jumaluus. Runossa katkeaa viimeinen liian inhimilliseen olemisen perustaan nojaava tukipilari.

Koskenniemi pyrkii näkemään kaikkeuden ilmeettömän pinnan läpi, vieraaseen ja ratkaisemattomaan, olemisen perusprinsiippiin, puhki sitä hahmottamaan pyrkivien inhimillisten kerrostumain, hahmottomaan tyhjyyteen ja olemattomuuteen, missä elämän ja kuoleman, olemisen ja olemattomuuden suureet ovat menettäneet inhimillisen merkityksensä. Inhimillinen jumaluuden käsitys ei enää voi sitä mitata eikä dogmi hahmottaa. Jäljelle jää vain jumalallinen silmänräpäys, ikikaipuun lähde ja siihen suhtautuva laulaja. Noissa peite-tyissä hetkissä hellittää erakon ja sfinksin ikuinen antiteesi. Yksin kauneudessa on mahdollista kohota hetkeksi järkkymättömän dualismin²² ohi, laajeta ja yhdyttää itsessään äärimmäisyydet, purkautua painottomassa nousussa pääskyn, leivosen ja kiurun symboleihin:

— — —
 minä en ole tuhkaa ja tomua vain,
 olen henki ma ilmojen avarain,
 olen kevättä, syksyä, päivää ja yötä,
 minä lauloin jo luomisen kiurun myötä,
 olen alati ollut ja aina oon — — —

— — —
 juur’ ennen viimeistä suurta yötä,
 sinä siunattu, vielä sun laulan myötä!
 Olen ääni ma kiurun ja kevähän,
 olen ääni ma ikuisen elämän.²³

Runoilija on katoava, mutta kuitenkin juuri hän saa kaikkeuden soimaan. ”Hän tuntee ikäänkuin ottavansa osaa siihen metafyyseen luomisprosessiin, joka itse asiassa on maailman ja ihmiselämän todellisena käyttövoimana.”²⁴

Kaikkeus on Koskenniemelle ennen muuta järkkymätön laki. Se on hänelle kuoleman, mutta myös elämän lähde. Oleva on käsitettävä irrationaalisessa yhteydessä siihen. Tälle alueelle Kosken-

²¹ ”Alttarit”, *Kurkiaura*.

²² ”Taivaan ja maan välillä”, *Uusia runoja*.

²³ ”Leivoselle”, *Uusia runoja*.

²⁴ Koskimies, m.t. s. 234.

niemi yhä uudelleen hakeutuu. Tyhjiys ja kaikkeus ovat hänen elämänsä kiinteä voimanlähde, ja niiden pimeyteen katsominen on keskeistä koko hänen lyriikassaan. Sen vuoksi Koskenniemen runoudella on edellytykset kahteen suureen näkyyn, Promotheuksen ja Lynkeuksen.

Koskenniemen transsendenttiin kuuluu oleellisesti myös 'metafyysinen paha' (Schopenhauer), "ankara oppi". Sitä symbolisoivat "ihmiskohtalon julmat ja korkeat, ankarat tähdet".²⁵ Se on "tusken tuska", niin kuin se on "riemujen kaikkeus". Julmana, korkeana ja ankarana kaikkeus on ylevyyden ja sankaruuden lähde, kärsimyksellä valloitettava, ja vasta riemun ja tuskan sulautuessa yhteen runoilija voi tuntea yhdistäneensä itsessään olemisen vastavoimat dionyysiseksi hurmioksi, jossa voinee tuntea sekä esteettisiä että eroottisia tekijöitä. Ellei tuota jumaluutta purkavaa salamaa synny, hän on vain torso, luotujen keskelle vangittu voimaton Kronos, jolle tyhjiys ja kuoleman lepo ovat enemmän kuin riemujen turhuus.²⁶

Siksi metafyysinen tuska on Koskenniemen runoudessa alati palaavaa. Se on hänen valoisan hurmionsa erottamaton kaksoisveli, "luomisonnen väkevä arvostus kielteisyyden leimahduksellisesti kirkastamana, sama arvostus, joka Panin ja leivosen sydämen symboliikassa toteutuu myönteisenä, hurmioituneena ylistyksenä".²⁷ Samoin kuin titaanin epätoivoisessa uhmassa on rukouksen nöyryyttä, samoin 'kuolema' ja 'elämä', 'riemu' ja 'tuska' kiertyvät luomisonnen hetkellä samaan avaruudet sulkevaan voiman hurmion kehään. Ilman tätä metafyysistä varautumista yksilö olisi sinänsä yksinään, yhtä voimaton kuin *Runojen* "heikon sukukunnan" jäsen.

Elegioissa runoilija toteaa *Hiihivalkean* vaiheen inhimillisen altruismin ja inhimillisen työn sinänsä riittämättömäksi eetoksensa perusvoimaksi ja vapautuu riippuvuudentunteestaan ihmiseen.

Vasta sitten hän voi kääntyä takaisin yhteiskuntaan.

²⁵ "Melpomene", *Sydän ja Kuolema*.

²⁶ "Kronoksen valitus", *Sydän ja Kuolema*.

²⁷ Mattila, m.t. s. 277.

ESKO ERVASTI: *Über das Problem der metaphysischen Kräfte in
V. A. Koskenniemis früherer Lyrik*

Das Einzelwesen in Koskenniemis Erstlingswerk "Runoja" (Gedichte, 1906) fühlt seine Ohnmacht. Trotzdem ist "Runoja" voller Kräfte, die das Individuum um sich spürt, mit denen es jedoch in keine Fühlung gerät. Die Grundempfindung der Gedichte ist nicht das Gefühl der absoluten Einsamkeit, sondern ein Empfinden der Abgesondertheit. An zwei Orten stauen sich die metaphysischen Kräfte: einerseits in der Riesengestalt der Erde, andererseits im Sternenraum. Die Gedichte enden mit dem charakteristischen Gedanken von einem Streben nach einer Vereinigung mit diesen metaphysischen Kräften, von einem Aufhören der bedrückenden Einsamkeit. Hier befindet der Dichter sich in dem Zustand einer absoluten Losgelöstheit von allen Menschen. Er ist im Begriff, die Grenze einer transzendenten Seinsform zu überschreiten. Der Sternenraum der "Runoja" ist also keine seelenlose, mechanische Funktion der Kräfte, sondern zunächst ein physiognomisches Erlebnis. Als Grundproblem steht das Rätsel des ganzen Seins.

In den "Elegien" (1917) bemerkt der Dichter die Unzulänglichkeit der tragenden Gedanken des "Hiilivalkea" (Kohlenfeuer, 1913), des menschlichen Altruismus und der menschlichen Arbeit, als Urkräfte seines Ethos. Das All ist in dieser Phase zunächst ein unerschütterliches metaphysisches und ethisches Gesetz und eine Quelle des Lebens, als deren Emanation das sinnfällig Seiende sich darbietet. Koskenniemi ist bestrebt, seinen Blick durch die ausdruckslose Oberfläche des Alls hindurch auf das Fremde und Unvollzogene, auf das Sein an sich zu richten. Die Gegensätzlichkeit von Leben und Tod, von Sein und Nichtsein verschwindet. Es bleibt nur ein verückter Augenblick, die Quelle der ewigen Sehnsucht. — Die Transzendenz Koskenniemis umfasst auch das "metaphysische Übel". Grausam, hehr und streng, ist das All die Quelle der Erhabenheit und des Heldentums, die durch Leiden gewonnen werden muss. Indem die Freude und das Leid ineinander verfließen, fühlt der Dichter diese Antipoden des Seins in sich selbst zu einer ästhetisch-erotischen, dionysischen, kosmischen Ekstase vereint zu haben. Entsteht dieser Funke nicht, so ist der Mensch nur ein Torso, ein hilfloser, inmitten aller Geschöpfe gefangener Chronos. Darum muss das metaphysische Leid sich in Koskenniemis Dichtung stets wiederholen.